

KAZIMIERZ LIJKA OMI
Obra

NATURA I GODNOŚĆ OŁTARZA WEDŁUG PONTYFIKAŁU RZYMSKIEGO

Obrzędy poświęcenia ołtarza zawarte w *Pontyfikale rzymskim* ujmują w początkowej części *Wprowadzenia* teologiczną tematykę dotyczącą natury i godności ołtarza¹. Uwydatniają one w syntetycznym skrócie cztery kwestie: chrześcijanin jest duchowym ołtarzem, ołtarz stołem ofiary i uczty paschalnej, ołtarz znakiem Chrystusa oraz ołtarz miejscem czci męczenników. Do takiego wyodrębnienia zagadnień dają podstawy perykopy biblijne, ojcowie Kościoła, a także wielowiekowa praktyka związana z pogłębioną refleksją teologiczną.

1. „Chrześcijanin duchowym ołtarzem”

Dzięki temu, że Chrystus jest prawdziwym ołtarzem, Jego członkowie i uczniowie są duchowymi ołtarzami, „na których Bogu składa się ofiarę życia święcie prowadzonego”². Ołtarzami w sensie duchowym stawali się i stają chrześcijanie, którzy zdecydowanie zabiegają o świętość. Już w starożytności zaliczono do nich męczenników, a także tych, którzy unikali grzechów i czynili wysiłki, by rozwijać cnoty i trwać na modlitwie.

Św. Ignacy Antiocheński, przygotowując się do śmierci męczeńskiej, ma już świadomość, że jest ołtarzem, na którym wylana będzie jego krew. Kieruje on do chrześcijan w Rzymie prośbę:

Nie próbujcie mi dać nic więcej ponad to, aby krew moją wylano na ofiarę Bogu, dopóki ołtarz jest gotowy³

Nieco później śmierć męczeńska spotka św. Polikarpa, biskupa Smyrny, który również ma świadomość tego, że chrześcijanin jest ołtarzem Boga. W *Liście* skierowanym do Filipian poucza on, że takim ołtarzem są wdowy i wskazuje równocześnie, co powinny one czynić, a czego unikać:

¹ *Pontyfikał Rzymski odnowiony zgodnie z postanowieniem Świętego Soboru Powszechnego Watykańskiego II wydany z upoważnienia Papieża Pawła VI poprawiony staraniem Papieża Jana Pawła II. Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza*, Katowice 2001, nr 1–5, s. 116–118 (dalej: OPKO).

² *Tamże*, nr 2, s. 116.

³ ŚW. IGNACY ANTIOCHEŃSKI, *Do Kościoła w Rzymie 2*, 2, w: *Pierwsi świadkowie*, tł. A. Świderkówna, Kraków 1998, s. 128.

Wdowy niech będą mądre w wierności, jaką winne Panu, niech modlą się nieustannie za wszystkich, trzymając się z dala od wszelkiej obmowy, oszczerstwa, fałszywego świadectwa, zachłanności na pieniądze i zła każdego. Niech wiedzą, że są ołtarzem Boga. On wszystko dokładnie bada i nic się przed Nim nie ukryje ani z naszych myśli, ani z naszych uczuć, ani z tajników naszego serca (1 Kor 14,25)⁴

Inny obraz ołtarza, którym są chrześcijanie, ukazuje Orygenes w homilii bazującej na fragmencie z Księgi Jozuego (8,30-35). Zamienia on imię Jozue na imię Jezus i powiada:

Jezus zbudował ołtarz dla Pana Boga Izraela na górze Gebal, a zbudował go tak, jak Mojżesz, sługa Pański, nakazał synom Izraela. Napisano zaś w Prawie Mojżeszowym, iż ołtarz ma powstać z nienaruszonych kamieni, nie dotkniętych żelazem. Wzniósłszy ołtarz Jezus umieścił na nim ofiary całopalne dla Pana i złożył ofiarę zbawczą (...) zapisał na kamieniach Powtórzone Prawo, Prawo Mojżesza; spisał je zaś w obecności synów Izraela. A ich sędziowie oraz uczeni w Piśmie stanęli na przedzie po obu stronach Arki Przymierza Pana (por. Joz 8,31-33)⁵

Orygenes, nawiązując do słów św. Piotra, nazywa wierzących w Chrystusa „żywymi kamieniami”:

(...) wy, również, niby żywe kamienie, jesteście budowani jako żywa świątynia, by stanowić święte kapłaństwo, dla składania duchowych ofiar, przyjemnych Bogu przez Jezusa Chrystusa (1 P 2,5).

Przy wznoszeniu budynku, w jego fundamentach kładzie się kamienie najsolidniejsze i najtrwalsze, by mógł na nich spocząć ciężar całej budowli, następnie kładzie się kamienie nieco gorszego gatunku, a najsłabsze kamienie umieszcza się najbliżej dachu. Podobnie ma się rzecz z naszą budowlą duchową, która jest zbudowana z „żywych kamieni”. W fundamentach umieszcza się Chrystusa (1 Kor 3,11), apostołów i proroków (Ef 2,20). Takiej budowli, którą jest Kościół, potrzebny jest również ołtarz. Orygenes jest przekonany, że ci, do których kieruje słowa homilii, są zdolni stać się ołtarzem, ale muszą sprostać pewnym wymaganiom, bowiem Jezus buduje ołtarz z tych, którzy dniem i nocą przedstawiają Bogu prośby i składają ofiary modlitewne⁶. Buduje On ołtarz z „nieuszkodzonych kamieni” (Joz 8,31), czyli z tych, którzy są niezepsuci, nieskażeni, nieskalani na ciele i duchu, którzy nie przyjęli „rozżarzonych pocisków Złego” (Ef 6,16), czyli pocisków pożałdliwości, ale je zgasilili i odrzucili, przyjmując „tarczę wiary”. Odrzucili oni żelazo walki, wojny i sporów, a przyjęli usposobienie pokojowe, łagodne i pokorne wedle pokory Chrystusa. Z takich właśnie „żywych kamieni” Chrystus buduje swój ołtarz, by na nim składać „ofiary całopalne i ofiarę zbawczą”. Mogą nimi być apostołowie, którzy tworzą jeden ołtarz dzięki jedności serc i dusz, i na takim ołtarzu Jezus składa ofiarę swemu Ojcu⁷

⁴ Św. POLIKARP ZE SMYRNY, *List do Kościoła w Filipii* 4, 3, w: *Pierwsi świadkowie*, s. 157.

⁵ ORYGENES, *Homélie sur Josué, Homilia In Nave Jesu IX*, 1, SCH 71, s. 242; TENŻE, *Homilie o Księgach Liczb, Jozuego, Sędziów*, PSP 34, 2, tł. S. Kalinkowski, Warszawa 1986, s. 52.

⁶ SCH, s. 246; PSP, s. 53.

⁷ *Tamże*.

Orygenes zachęca swoich słuchaczy, aby starali się być jednego ducha i jednej myśli (1 Kor 1,10), aby unikali współzawodnictwa i próżnej chwały (Flp 2,3). Taka postawa umożliwia stanie się kamieniami nadającymi się do budowy ołtarza.

Św. Cezary z Arles w kazaniu na poświęcenia ołtarza mówi o dwóch ołtarzach w Świątyni Jerozolimskiej i czyni aluzję do ołtarzy w człowieku. Jeden z ołtarzy Świątyni znajdował się w jej wnętrzu, drugi na zewnątrz. Na ołtarzu na zewnątrz były składane ofiary ze zwierząt, natomiast na ołtarzu wewnątrz Świątyni składano ofiarę z kadzidła. Te ołtarze są obiektem ciekawej refleksji, którą Cezary wyjaśnia w słowach:

Zobaczmy, bracia, czy i w nas samych nie ma dwóch ołtarzy, mianowicie ołtarza naszego ciała i ołtarza naszego serca. Na ołtarzu zewnętrznym, czyli w naszym ciele, ofiarowane są dobre czyny. W sercu natomiast niech święte myślenie wydziela zapach świętości⁸.

Cezary nalega, by troszczyć się o czyste sumienie, gdyż tylko z takim sumieniem można godnie celebrować poświęcenie ołtarza.

Papież Grzegorz Wielki w homilii, która stanowi komentarz do perykopy z Księgi Ezechiela (40,44-47), mówi o świątyni, która jest ludem wiernych, o czym pouczał już św. Paweł:

Świątynia Boga jest święta, a wy nią jesteście (1 Kor 3,17).

Nieco dalej papież wyjaśnia temat ołtarza:

(...) czym jest ołtarz Boży, jeśli nie duchem dobrze żyjących? Którzy pomni swoich grzechów, łzami obmywają plamy, umartwiają ciało przez wstrzemięźliwość, nie mieszają się w żadne sprawy tego świata; tym, co posiadają, dzielą się z potrzebującymi, a czego nie posiadają, nie pożądają, by posiadać. Słusznie więc ich serce zwie się ołtarzem Boga, gdzie ze smutku skruchy płonie ogień i ciało ulega wyniszczeniu⁹

Mówiąc o ołtarzu, który jest świątynią, Grzegorz czyni aluzję do tych chrześcijan, którzy pomni wiecznego sądu, samych siebie codziennie ofiarują Bogu w lamencie żalu. Jego homilia jest zachętą do wyrażania żalu z powodu grzechów i do umartwiania ciała, o co prosił dużo wcześniej św. Paweł, gdy pisał do Rzymian, aby dali „ciała swoje na ofiarę żywą, świętą, Bogu przyjemną” (Rz 12,1)¹⁰.

W dziele budowania ołtarza wierni są wspomagani przez Chrystusa i Ducha Świętego, który wstawia się za nimi i ofiaruje ich modlitwy Bogu Ojcu (por. Rz 8,26). Ołtarz zostaje dokończony wówczas, gdy obok przepisów Prawa Mojżeszowego Jezus napisze na cielesnych tablicach serc „nie atramentem, lecz Duchem Boga żywego” (2 Kor 3,3) wypełnienie tego Prawa, które jest zawarte w Ewangelii (por. Mt 5,17-48)¹¹.

Ołtarz obecny w kościele jest nie tylko podobny do ołtarza w głębi duszy chrześcijanina, ale oba te ołtarze należą do siebie wzajemnie i w tajemniczy sposób łączą

⁸ ŚW. CEZARY Z ARLES, *Kazanie 228*, 1-2, CCL 104, s. 901-902; A. ŻUREK (red.), *Ojcowie żywi*, t. XVII, Kraków 2002, s. 145-147.

⁹ ŚW. GRZEGORZ WIELKI, *In Hiezech*, II, *Homilia X*, 19, CCL 142, s. 394.

¹⁰ *Tamże*.

¹¹ *Tamże*, *Homilia IX*, 3, SCh, s. 248; PSP, s. 54n.

się w jedno. Doskonałym ołtarzem jest ten, który łączy ofiarę Chrystusa z ołtarzem ofiary duchowej chrześcijanina¹².

Bogate przemyślenia ojców Kościoła znalazły swoje odzwierciedlenie w prefacji mszalnej na poświęcenie ołtarza, gdzie czytamy, że wierni gromadzący się przy ołtarzu czerpią Bożego Ducha „ze źródeł wypływających z Chrystusa jako duchowej skały, przez co stają się ofiarą świętą i żywym ołtarzem”¹³.

2. „Ołtarz stołem ofiary i uczyty paschalnej”

Ostatnia Wieczerza, którą Chrystus sprawował wraz z uczniami, miała miejsce przy stole, o czym świadczą opisy ewangeliczne: „Z nastaniem wieczoru zajął miejsce u stołu razem z dwunastu” (Mt 26,20; por. Łk 22,14; J 13,12). Została ona nazwana przez Chrystusa Paschą: „Gorąco pragnąłem spożyć tę Paschę z wami, zanim będę cierpiał” (Łk 22,15). Św. Paweł, pisząc o Eucharystii, przestrzega: „(...) nie możecie zasiadać przy stole Pana i przy stole demonów” (1 Kor 10,21). Ołtarz jest dla niego stołem, przy którym sprawuje się Eucharystię (1 Kor 10,23-25)¹⁴. Do dziś zachowało się powiedzenie: „Przystępować do stołu Pańskiego” W mentalności żydowskiej wspólnota stołu oznaczała solidarność i bliskość. W czasie błogosławieństwa i rozdawania chleba uczestnicy uczyty czuli się związani z Bogiem¹⁵. Wspólnota stołu z Chrystusem oznacza przybliżanie się Jego Królestwa (por. Mk 1,15) oraz jest zapowiedzią wspólnoty stołu w tym Królestwie (por. Mt 8,11; 22,1-14; 25,1-13)¹⁶. O ołtarzu jako stole Pańskim, na którym uobecnia się ofiara krzyża, mówi *Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego*¹⁷ Obrzędy poświęcenia ołtarza w nawiązaniu do ustanowienia Eucharystii mówią o ołtarzu jako stole ofiary i uczyty paschalnej:

Chrystus Pan, ustanawiając pod postacią uczyty ofiarniczej pamiątkę ofiary, którą miał złożyć Ojcu na ołtarzu krzyża, uświęcił stół ofiarny, przy którym mieli gromadzić się wierni, by uczcić Jego Paschę. Ołtarz jest więc stołem ofiary i uczyty, na którym kapłan, przedstawiający Chrystusa Pana, dokonuje tego samego, co Chrystus uczynił i przekazał swoim uczniom, aby czynili na Jego pamiątkę¹⁸.

W *Modlitwie poświęcenia* ołtarz jest nazwany stołem Pańskim i stołem świętym¹⁹

¹² Por. P. SZCZANIECKI, *Ołtarz i duch ofiary*, RBL 4 (1995), s. 229.

¹³ OPKO, nr 60, s. 158.

¹⁴ J.W. BOGUNIOWSKI, *Mensa Domini et Ecclesiae. Refleksje teologiczne nad terminologią ołtarza katolickiego*, RBL 2-6 (1992), s. 87.

¹⁵ J. LEWANDOWSKI, *Eucharystia. Dar i ofiara*, Ząbki 1997, s. 44.

¹⁶ *Tamże*; por. J. DECYK, *Dedykacja kościoła i ołtarza*, w: B. NADOLSKI (red.), *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*, Poznań 1986, s. 190.

¹⁷ *Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego*, Poznań 2004, nr 296 (dalej: OWMR).

¹⁸ OPKO, nr 3, s. 158.

¹⁹ *Tamże*, nr 48, s. 145.

Sobór Trydencki mówi o ofierze Chrystusa złożonej na ołtarzu Krzyża:

A ponieważ w Boskiej ofierze, dokonującej się we Mszy św., jest obecny i w sposób bezkrwawy ofiarowany sam Chrystus, który na ołtarzu Krzyża «ofiarował samego siebie» (Hbr 9,27) w sposób krwawy, przeto naucza Sobór, że ofiara jest prawdziwie przeblagana²⁰

Już w tradycji Kościoła istniało przekonanie, że krzyż, na którym poniósł śmierć Chrystus, był prototypem ołtarza²¹. Św. Jan Chryzostom uznał belkę krzyża za nowy ołtarz dla nowej i niezwyklej ofiary²². Agobard z Lyonu (zm. 840), nawiązując do kanonu rzymskiego, pisze:

Ołtarz jest krzyżem Chrystusa, ponieważ w kanonie rzymskim znajdują się słowa: *Unde et memores sumus* – „Dlatego i my wspominamy” Kielich jest zawijany w korporał przez diakona na podobieństwo gestu Józefa z Arymatei, który owinął ciało Chrystusa chustą i prześcieradłem²³

Kolekta formularza mszalnego²⁴ na poświęcenie ołtarza oraz prefacja²⁵ mówią o Synu Bożym wywyższonym na ołtarzu Krzyża. Łączność stołu ołtarza Nowego Przymierza z Krzyżem jest nierozzerwalna, bowiem w czasie sprawowania Eucharystii uobecnia się wydarzenie z Wieczernika i Golgoty. Jezus umierał na krzyżu o tej samej porze, gdy w świątyni zabijano i ofiarowano baranki paschalne. Jego śmierć jest prawdziwą ofiarą paschalną (por. J 19,36), której zapowiedzią była Pascha starotestamentalna²⁶. Ofiara bowiem jest tam, gdzie składany dar człowieka zostaje przeniesiony z doczesności do sfery Boga, czyli gdy jest przebóstwiony. Chrystus ofiarował się po to, aby przejść w całkowite posiadanie Boga. Dzięki zmartwychwstaniu wszedł On raz na zawsze i w pełni do chwały i zjednoczenia z Bogiem (Hbr 4,14; 9,11-12.24). Został On uwielbiony przez Ojca, co było uwieńczeniem Jego ofiary. Został „złożony w ofierze jako nasza Pascha” (1 Kor 5,7). Śmierć i zmartwychwstanie stanowią tu jedną ofiarę²⁷. List do Hebrajczyków ukazuje Chrystusa jako kapłana i ofiarę od momentu wcielenia (Hbr 7,9-11)²⁸. W czasie Eucharystii ofiara krzyżowa Chrystusa uobecnia się, stając się dostępną dla ludu Bożego wszystkich czasów i miejsc²⁹

²⁰ *Breviarium Fidei*, VII, 321, S. GŁOWA, I. BIEDA (opr.), Poznań 1988, s. 413.

²¹ Por. S. KOBIELUS, *Krzyż Chrystusa. Od znaku i figury do symbolu i metafory*, Warszawa 2000, s. 169.

²² ŚW. JAN ZŁOTOUSTY, *Homilia I o krzyżu i łotrze*, w: *Dwadzieścia homilij i mów*, tl. T. Sinko, Kraków 1947, s. 163.

²³ AGOBARD Z LYONU, *Contra libros quatuor Amalarii*, CM 52, 18, 6; cyt. za: KOBIELUS, *dz. cyt.*, s. 169.

²⁴ OPKO, nr 39, s. 133.

²⁵ *Tamże*, nr 60, s. 157.

²⁶ W. HRYNIEWICZ, *Chrystus nasza Pascha. Zarys chrześcijańskiej teologii paschalnej*, t. I, Lublin 1982, s. 435.

²⁷ *Tamże*, s. 438–440.

²⁸ A. PACIOREK, *Eucharystia jako ofiara*, w: M. RUSECKI, M. CISŁO (red.), *Jezus eucharystyczny*, Lublin 1997, s. 121.

²⁹ B. TESTA, *Sakramenty Kościoła*, Poznań 1998, s. 207.

Sobór Watykański II podkreśla w tej ofierze aspekt zbawczy:

Ilekoć na ołtarzu sprawowana jest ofiara krzyżowa, w której „na Paschę naszą ofiarowany został Chrystus” (1 Kor 5,7), dokonuje się dzieło naszego odkupienia (KK 3).

Jan Paweł II patrzy na Eucharystię przede wszystkim jako na świętą ofiarę. W czasie uobecniania tej ofiary naszego zbawienia zostaje na nowo oddany Bogu człowiek i świat przez nowość paschalną odkupienia³⁰. Śmierć Chrystusa we wszystkich opisach ustanowienia Eucharystii jest ukazana jako ofiara.

Ostatnia Wieczerza jest ściśle złączona ze śmiercią i zmartwychwstaniem Chrystusa. Są to dwa elementy jednej i tej samej rzeczywistości zbawczej. Wydarzenie krzyża zaczyna się już w czasie Ostatniej Wieczerzy, kiedy to słowa i gesty Jezusa wskazują na Jego mękę i są z nią złączone³¹. Jezus pije kielich podany przez Ojca. Kielich oznacza tu dobrowolne przyjęcie męki i śmierci (por. Mt 20,22; 26,39.42; J 18,11). Św. Paweł powiada:

Ilekoć bowiem spożywacie ten chleb i pijecie kielich, śmierć Pana głosicie, aż przyjdzie (1 Kor 11,26).

Ofiara krzyżowa Chrystusa została uobecniona podczas Ostatniej Wieczerzy. Dzięki więzi tej Wieczerzy z krzyżem udział w Eucharystii staje się dla ludu odkupieńczy. Podczas Wieczerzy i na krzyżu występuje ten sam Chrystus, który ofiaruje się Ojcu, choć w pierwszym przypadku w sposób bezkrwawy, a w drugim w sposób krwawy. W obydwu przypadkach występuje ten sam kapłan i ta sama żertwa³². Ofiara ołtarza jest najbardziej odpowiednim narzędziem, dzięki któremu zasługi powstałe na krzyżu są udzielane wierzącym³³. Ostatnia Wieczerza miała charakter świąteczny jako uroczysta uczta paschalna. Sobór Watykański II nazywa Eucharystię ucztą paschalną (KL 47), nawiązując w ten sposób do starochrześcijańskiego pojmowania jej jako sakramentu paschalnego.

Św. Atanazy z Aleksandrii pisze:

Kiedy razem spożywamy Ciało Pana i pijemy Jego Krew, celebруем Jego Paschę³⁴

Eucharystia bywa nazywana Paschą, gdyż w niej celebруем się w sakramentalny sposób dokonane w Chrystusie misterium paschalne³⁵. Szczególną wymowę w roku liturgicznym ma Eucharystia sprawowana w Wigilię Paschalną, której stanowi szczyt³⁶. Eucharystia jest bowiem:

³⁰ JAN PAWEŁ II, *List o tajemnicy i kulcie Eucharystii*, Rzym 1980, nr 9.

³¹ TESTA, *dz. cyt.*, s. 174.

³² *Tamże*, s. 175.

³³ PIUS XII, Encyklika *Mediator Dei*, AAS 39 (1947), s. 547–552; tl. pol.: Kielce 1948, s. 55nn.

³⁴ ŚW. ATANAZY ALEKSANDRYJSKI, *Epistula fest.* 4, PG 26, 1379.

³⁵ W. HRYNIEWICZ, *Nasza Pascha z Chrystusem. Zarys chrześcijańskiej teologii paschalnej*, t. II, Lublin 1987, s. 395.

³⁶ KONGREGACJA KULTU BOŻEGO, *List okólny o przygotowaniu i obchodzeniu świąt wielkanocnych*, Rzym 1988, nr 90.

(...) w pełni sakramentem paschalnym, mianowicie pamiętką ofiary krzyżowej i obecnością Chrystusa zmartwychwstałego, dopełnieniem wtajemniczenia chrześcijańskiego i przedsmakiem Paschy wieczystej³⁷

W Eucharystii zawiera się „całe dobro Kościoła, to znaczy sam Chrystus, nasza Pascha i chleb żywy” (DK 5). Ponieważ Eucharystia jest sprawowana na ołtarzu, nazywa się ją sakramentem ołtarza³⁸. Jest to Najświętsza Ofiara ołtarza³⁹. Jest ona w najwyższym stopniu sakramentem tajemnicy paschalnej⁴⁰. W tej świętej uczcie sprawujemy pamiętkę śmierci i zmartwychwstania Pańskiego (DE 22). Dokonuje się to przy stole ofiary i uczty paschalnej, a także w naszych sercach, na naszych duchowych ołtarzach.

W końcowym fragmencie tekstu zawartego w *Pontyfikale*, dotyczącym stołu ofiary i uczty paschalnej, zamieszczono perykopę z Listu św. Pawła:

Kielich błogosławieństwa, który błogosławimy, czyż nie jest udziałem we Krwi Chrystusa? Chleb, który łamiemy, czyż nie jest udziałem w Ciele Pana? Ponieważ jeden jest chleb, przeto my, liczni, tworzymy jedno ciało. Wszyscy bowiem bierzemy z tego samego chleba (1 Kor 10,16-17)⁴¹.

Kard. Ratzinger, nawiązując do tej perykopy, wyjaśnia, że:

(...) jeden chleb czyni z nas jedno Ciało; Kościół to nic innego jak tworzona przez Komunię eucharystyczną jedność wielu w jednym i przez jednego Chrystusa⁴².

Perykopa 1 Kor 10,16-17 jest poprzedzona katechezą ostrzegającą przed zagrożeniami, przed jakimi stoją chrześcijanie. Paweł porównuje chrześcijan do Izraelitów wędrujących przez pustynię, czyli nawiązuje do ich paschy; mówi o duchowym pokarmie i duchowym napoju, który wytrysnął z towarzyszącej im duchowej skały: „A skałą był Chrystus” (1 Kor 10,4). To właśnie Chrystus, według Pawła, towarzyszył Izraelitom na pustyni, On ich poił i karmił. Podobnie towarzyszy chrześcijanom, którzy wciąż wędrują ku niebu. W czasie tej wędrówki, która odbywa się w kontekście paschalnym, Chrystus karmi swój lud Eucharystią⁴³. Chrześcijanie przychodzący do stołu ofiary i uczty paschalnej, aby dobrze uczestniczyć w Eucharystii, powinni mieć postawę paschalną, którą jest postawa ofiary, miłości, gotowości do niesienia krzyża; postawa czystego serca, pojednania i miłosierdzia.

3. „Ołtarz znakiem Chrystusa”

Niektóre zdania z *Pontyfału* związane z powyższym tytułem obejmują treści poruszone w numerze wcześniejszym, czyli mówi się tu również o stole ofiary i ucz-

³⁷ *Tamże*.

³⁸ Por. JAN PAWEŁ II, Encyklika *Ecclesia de Eucharistia*, Rzym 2003, nr 1.

³⁹ *Tamże*, nr 10.

⁴⁰ *Tamże*, nr 3. Terminy „ofiara” i „uczta” w łączności z Eucharystią przenikają całą encyklikę.

⁴¹ OPKO, nr 3, s. 117.

⁴² J. RATZINGER, *Pielgrzymująca wspólnota wiary*, tł. W. Szymona, Kraków 2003, s. 93.

⁴³ *Tamże*.

ty paschalnej, na którym uobecnia się ofiara krzyża, i przy którym gromadzą się dzieci Kościoła, aby składać dziękczynienie Bogu oraz przyjmować Ciało i Krew Chrystusa⁴⁴.

W Liście do Hebrajczyków Chrystus jest ukazany jako żywy ołtarz niebieskiej świątyni:

Mamy ołtarz, z którego nie mają prawa spożywać ci, którzy służą przybytkowi (Hbr 13,10)⁴⁵.

W tej perykopie ołtarzem może być również stół, na którym odbywa się „łamanie chleba”

Księga zaleca, by chrześcijanie budowali stałe ołtarze do odprawiania Wieczery Pańskiej⁴⁶. Ołtarzem stałym jest nazywany taki ołtarz, który łączy się ściśle z posadzką i nie może być przesunięty⁴⁷. Taki ołtarz oznacza w sposób jasny i trwały Jezusa Chrystusa, którego św. Piotr nazywa „żywym kamieniem” (1 P 2,4), a św. Paweł — „kamieniem węgielnym” (Ef 2,20)⁴⁸. W Ps 18 czytamy:

Kamień odrzucony przez budujących stał się kamieniem węgielnym (Ps 18,22).

Ten odrzucony kamień stał się najbardziej istotnym kamieniem narożnikowym, podtrzymującym budowlę. Symbolika pochodzi z Iz 28,16 i w Nowym Testamencie odnosi się do Chrystusa, który stał się kamieniem węgielnym świętego przybytku (Mt 21,42; Dz 4,11; 1 P 2,7)⁴⁹. Zbliżanie się do ołtarza, by złożyć na nim ofiarę, oznacza dla Chrystusa przybliżenie się do samego Boga (por. Mt 23,18nn)⁵⁰. W nowej świątyni, którą jest Ciało Chrystusa (J 2,21), nie ma innych ołtarzy poza Nim (Hbr 13,10). Łączenie się z Ciałem i Krwią Chrystusa oznacza łączenie się z Nim jako ołtarzem i zasiadanie do Jego stołu (1 Kor 10,16-21).

Zgodnie z tradycyjnym zwyczajem Kościoła i ze względu na znaczenie symboliczne, mensa ołtarza stałego powinna być kamienna, i to z kamienia naturalnego. Konferencja episkopatu może wyrazić zgodę na inny materiał, byleby był godny, trwały, odpowiednio obrobiony i wykonany według zasad sztuki⁵¹. W nowo budowanych kościołach należy umieszczać tylko jeden ołtarz, aby oznaczał jednego Zbawiciela, Jezusa Chrystusa, oraz jedną Eucharystię Kościoła⁵².

Kamień, z którego Izraelici budowali ołtarze, był zawsze symbolem bóstwa. Nazwa *aben*, którą mu nadawano, złożona jest z *ab* – ojciec i *ben* – syn, i oznacza Boga

⁴⁴ OPKO, nr 4, s. 118.

⁴⁵ Por. *tamże*, nr 1, s. 116.

⁴⁶ *Tamże*, nr 4, s. 117.

⁴⁷ OWMR, nr 298.

⁴⁸ *Tamże*.

⁴⁹ P. LAMARCHE, *Kamień*, STB, s. 361; por. J. PASIERB, *Ołtarz chrześcijański: historia i symbolika*, SThV 6 (1968), z. 2, s. 21.

⁵⁰ D. SESBOUË, *Ołtarz*, STB, s. 633.

⁵¹ OWMR, nr 301; OPKO, nr 9, s. 119.

⁵² OWMR, nr 303; OPKO, nr 7, s. 119.

składającego ofiarę i ofiarującego się Bogu⁵³. Idąc po linii takiego pojmowania znaczenia ołtarza, można dostrzec pewną analogię w relacji Chrystusa z Ojcem: Ojciec składa w ofierze swego Syna i Syn Boży składa Ojcu ofiarę z siebie. Inny termin określający w tradycji żydowskiej ołtarz, *mizbeach*, złożony jest z liter, które określają jego znaczenie symboliczne:

M = *mechila* – przebaczenie, albowiem ołtarz zapewnia Izraelowi wybaczenie grzechów. Z = *zechut* – zasługa, albowiem zapewnia im zasługi w świecie przyszłym. B = *beracha* – błogosławieństwo, ponieważ Święty Jedyń (niech będzie błogosławiony!) zsyła błogosławieństwo dziełom ich rąk. Ch = *chajim* – życie, albowiem stają się godnymi życia w przyszłym świecie⁵⁴.

Wszystkie dary płynące z ołtarza żydowskiego wypływają również, choć w nowy sposób, z ołtarza, którym jest Chrystus.

Ołtarz był dla Izraelitów znakiem obecności Boga, znakiem samego Boga i miejscem składania ofiar. To czyniło go świętym i godnym szacunku. Był on też znakiem przynależności do jednego Boga⁵⁵. Ołtarze Izraelitów stały się wzorem dla chrześcijan⁵⁶.

Ojcowie Kościoła twierdzili, że Chrystus stał się żertwą, kapłanem i ołtarzem własnej ofiary⁵⁷. Św. Ambroży widział w ołtarzu kształt ciała Chrystusa i Jego znak⁵⁸. Św. Augustyn, komentując Mt 23,17, wyjaśnia, że przez świątynię i ołtarz należy rozumieć samego Chrystusa i dlatego w świątyni powinien być jeden ołtarz⁵⁹

Twierdzenie, że „Ołtarz jest Chrystusem” wywodzi się stąd, że pisarze Kościoła widzieli w ołtarzu znak samego Chrystusa, przy ołtarzu bowiem czci się pamiątkę Pana i rozdziela wiernym Jego Ciało i Krew⁶⁰.

Modlitwa poświęcenia ołtarza wspomina starotestamentalne figury ołtarzy, które budowali Noe, Abraham i Mojżesz, a które wypełnił Chrystus przez misterium paschalne. W modlitwie jest prośba o to, aby ołtarz był dla nas znakiem Chrystusa, który jest Najwyższym kapłanem i Żywym ołtarzem⁶¹

Namaszczenie ołtarza krzyżem wyraża misterium Chrystusa. Nakrycie ołtarza obrusem oznaczać może szatę Chrystusa oraz apostołów i wiernych, którzy ozdabiają Go jak szaty⁶². W gałązkach, którymi kropi się ołtarz, dostrzegano niekiedy cier-

⁵³ A. NOWOWIEJSKI, *Wykład liturgji Kościoła katolickiego*, t. I, Warszawa 1893, s. 263.

⁵⁴ A. COHEN, *Talmud. Syntetyczny wykład na temat Talmudu i nauk rabinów dotyczących religii, etyki i prawodawstwa*, tł. R. Gromacka, Warszawa 1995, s. 382.

⁵⁵ Z. MOŃKA, *Znaczenie religijne ołtarza u Izraelitów*, RBL 4–5 (1969), s. 200n.

⁵⁶ *Tamże*, s. 205.

⁵⁷ ŚW. EPIFANIUSZ, *Adversus haereses* II,1, *Haeresis* 55, PG 41, 979; ŚW. CYRYL ALEKSANDRYJSKI, *De adoratione in spiritu et veritate* IX, PG 68, 647; por. OPKO, nr 1, s. 116.

⁵⁸ ŚW. AMBROŻY, *De Sacramentis* 4, 1, 7, Sch 25 bis, s. 104.

⁵⁹ ŚW. AUGUSTYN, *Questionum evangeliorum libri duo* I, 34; PL 35, 1329.

⁶⁰ OPKO, nr 4, s. 118.

⁶¹ *Tamże*, nr 48, s. 145.

⁶² Por. J. BELETH, *Rationale divinatorum officiorum* 104, PL 202, 109.

niową koronę Chrystusa, gorzkie bicze i związane z nimi blizny oraz ciężkie bóle, które cierpiał przed śmiercią⁶³

4. „Ołtarz miejscem czci męczenników”

W świecie starożytnym, w czasach przedchrześcijańskich, istniał kult zmarłych. Chrześcijanie czuli się również związani ze zmarłymi i uczęszczali na ich groby, gdzie składali kwiaty, wonności i spożywali braterski posiłek⁶⁴. Szczególną czcią otaczano groby męczenników, a w późniejszym czasie również czczono wyznawców. Męczennika nazywano *martyr*, co oznaczało w terminologii prawnosądowej świadka. W Nowym Testamencie termin ten odnosi się zawsze do świadka w sensie jurydycznym (Mk 14,63; Dz 6,13; Rz 1,9; Ap 2,13) i nie zawiera w sobie idei cierpienia⁶⁵. Dopiero autor opisu śmierci św. Polikarpa używa tego terminu na oznaczenie śmierci za wiarę⁶⁶. Opis ten ukazuje męczeństwo jako liturgię: Polikarp staje się przez nie Eucharystią i upodabnia się do Chrystusa, zaś jego ciało staje się darem⁶⁷. Późniejsze pisma Tertuliana, Orygenesza i innych przyczynią się do rozwoju liturgicznego kultu męczenników⁶⁸. Ofiara męczenników przypominała ofiarę Chrystusa i stąd uważano, że ich śmierć była narodzinami (*dies natalis*) dla życia w niebie. Świadczyli oni o nadprzyrodzonej rzeczywistości, stąd też nad ich grobami sprawowano Eucharystię, która upamiętniała ich ofiarę i łączyła z ofiarą Chrystusa⁶⁹. Na łączność męczeństwa z Eucharystią wskazuje św. Cyprian:

Nikt nie jest zdolny do męczeństwa, jeśli go Kościół nie uzbroi. Załamie się duchowo, jeśli przyjęcie Eucharystii go nie umocni i nie zachęci⁷⁰

Praktyka składania relikwii męczenników pod ołtarzem znana jest już w IV w. Św. Ambroży wkładał pod ołtarz szczątki Gerwazego i Protazego, i w nawiązaniu do tego wydarzenia zanotował:

Zwycięskie ofiary znalazły się w tym miejscu, gdzie Chrystus jest ofiarą. Lecz On, który za wszystkich cierpiał, na ołtarzu, oni pod ołtarzem, gdyż Jego mięką zostali odkupieni⁷¹.

Św. Augustyn mówi o stawianiu ołtarzy męczennikom, na których składa się jednak ofiary nie samym męczennikom, ale jednemu Bogu, chociaż czyni się to

⁶³ *Tamże*.

⁶⁴ H. FROS, *Wprowadzenie do mszy o świętych*, t. I, Warszawa 1980, s. 61.

⁶⁵ *Tamże*, s. 21.

⁶⁶ *Męczeństwo św. Polikarpa XV*, w: *Pierwsi świadkowie*, s. 162 i 167.

⁶⁷ RATZINGER, *dz. cyt.*, s. 101n.

⁶⁸ FROS, *dz. cyt.*, s. 61n.

⁶⁹ G. LUCCHESI, *Gli ordini e le ordinazioni*, w: G. CACCIATORE (red.), *Enciclopedia del sacerdozio*, Fiorentina 1953, s. 1006.

⁷⁰ ŚW. CYPRIAN, *List 57, 4*, w: TENŻE, *Listy*, tł. W. Szoldrski, PSP 1, Warszawa 1969, s. 165.

⁷¹ ŚW. AMBROŻY, *Epistola 22, 13*, PL 16, 1023; OPKO, nr 5, s. 118.

w miejscach, gdzie czci się ich pamięć⁷². Augustyn widzi ścisłą więź męczenników z Eucharystią:

O ile więc męczennicy za braci krew przelewali, o tyle uczynili to z tego, co ze stołu Pana było im dane⁷³.

Św. Hieronim podkreśla rolę wstawienniczą męczenników i wyjaśnia, że ich relikwie są szanowane, aby w ten sposób uczcić Jezusa⁷⁴. Z kolei Pseudo-Maksym z Turynu zaznacza, że tam, gdzie sprawuje się Eucharystię, celebrowane jest równocześnie mękę Chrystusa i dlatego wypada, aby były tam relikwie męczenników⁷⁵

Umieszczanie relikwii męczenników oraz innych świętych pod ołtarzem oznacza, że „ofiara członków wzięła swój początek z ofiary Głowy”⁷⁶. Praktyka taka ma swoje uzasadnienie w Biblii. Jest to jakby realizacja duchowej wizji św. Jana, opisaney w Apokalipsie:

(...) ujrzałem pod ołtarzem dusze zabitych dla Słowa Bożego i dla świadectwa, jakie mieli (Ap 6,9).

Wizja odnosi się do nieba, gdzie męczennicy czekają na dopełnienie swej liczby, przewidzianej przez Boga (Ap 6,11). Ołtarz, o którym mowa, zostaje umieszczony również w niebie i zdaje się stanowić prototyp ołtarza całopalenia świątyni jerozolimskiej. Pod ołtarzem są dusze męczenników, ponieważ wylewano pod niego krew żertwy (Kpł 4,7), zaś „we krwi jest dusza” (Kpł 17,11)⁷⁷. Cierpienie tych męczenników już przeminęło, oddali życie za Jezusa i można by myśleć, że już są w pełni szczęśliwi i trwają w chwale⁷⁸. Tymczasem oni wciąż jeszcze czekają na karę dla przelatorów (Ap 6,10).

Zjednoczenie z Chrystusem dokonuje się w sposób wyjątkowy przez Eucharystię. Ona stanowi właściwy pokarm męczenników i daje męstwo oraz moc. Jest ona powtórzeniem męki Chrystusa i z niej wszelkie męczeństwo bierze początek. Męczeństwo jest wyrazem najwyższego stopnia miłości; jest ono darem Bożym danym konkretnemu człowiekowi i Kościołowi⁷⁹. I chociaż wszyscy święci są świadkami Chrystusa, to jednak w świadectwie krwi jest zawarta szczególna moc, którą w pełni wyrażają relikwie męczenników złożone w ołtarzu⁸⁰.

⁷² Św. AUGUSTYN, *O państwie Bożym* 22, 10, t. II, Warszawa 1977, s. 577.

⁷³ TENŻE, *Homilia 84*, 1, w: *Homilie na Ewangelie i Pierwszy List św. Jana*, tl. W. Szołdrski, W. Kania, PSP 15, 2, Warszawa 1977, s. 186.

⁷⁴ Św. HIERONIM, *List 109*, 1, w: *Listy*, t. III, tl. J. Czuj, Warszawa 1954, s. 6.

⁷⁵ PSEUDO-MAKSYM Z TURYN, *Sermo 87*, PL 57, 690.

⁷⁶ OPKO, nr 14, s. 30.

⁷⁷ A. JANKOWSKI, *Apokalipsa świętego Jana. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Poznań 1959, s. 176.

⁷⁸ U. VANNI, *L'Apocalisse*, Brescia 1982, s. 98.

⁷⁹ M. STAROWIEYSKI, *Męczeństwo*, w: E. WIPSYCKA, M. STAROWIEYSKI (opr.), *Męczennicy, Ojcowie żywi*, t. IX, Kraków 1991, s. 127–129.

⁸⁰ OPKO, nr 5, s. 118.

Męczeństwo, przez które chrześcijanin upodabnia się do Chrystusa przyjmującego z własnej woli śmierć dla zbawienia świata, jest uważane w Kościele za najwyższą i szczególną próbę miłości (KK 42). Męczennicy są ściślej złączeni z nami w Chrystusie, a Kościół okazywał im zawsze cześć szczególną i modlił się o pomoc ich wstawiennictwa (KK 50). Oni bowiem dawali i dają świadectwo żywej i dojrzalej wiary (KDK 21).

* * *

Chrześcijanie stają się duchowym ołtarzem Boga dzięki trosce o świętość. Takim ołtarzem staje się ten, kto ma postawę gotowości na męczeństwo i serce pobożne, sprawiedliwe, rozmodlone, pokorne, umartwione i przeciwstawiające się grzechom. Takie serce stanowi sprzyjający grunt dla budowania „ołtarza Bożego” przez Chrystusa.

Na ołtarzu, który jest stołem ofiary i uczy paschalnej, uobecnia się w czasie Eucharystii wydarzenie z Ostatniej Wieczerzy, ofiara krzyżowa Chrystusa i Jego zmartwychwstanie. Ołtarz jest znakiem samego Chrystusa, ponieważ przy nim czci się Jego pamiątkę i rozdziela wiernym Jego Ciało i Krew.

Chrystus jest żertwą, kapłanem i ołtarzem własnej ofiary i stąd czerpie swe podstawy twierdzenie, że „ołtarz jest Chrystusem”

Budowanie ołtarza nad grobami męczenników lub umieszczanie relikwii męczennika pod mensą ołtarza wskazuje na ścisłą więź ofiary męczeńskiej wiernego z ofiarą krzyżową Chrystusa. Męczennicy cieszą się w Kościele czcią szczególną, gdyż dali wzór żywej wiary i wstawiają się u Boga za żyjącymi.